

Οι Σκεπτικοί «Μελετάν χρηστός είναι» & «Αδοξάστως βιούμεν»

ΕΙΣΗΓΗΤΗΣ:

ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΝΑΛΜΠΑΝΤΗΣ
ΧΗΜΙΚΟΣ ΜΗΧΑΝΙΚΟΣ

ΤΜΗΜΑ ΕΝΗΛΙΚΩΝ

«ΣΥΝ ΑΘΗΝΑ», ΚΑΒΑΛΑ

2 ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΥ 2017

Εισαγωγή – Δομή της παρουσίασης

- Κεντρική θέση της παρουσίασης είναι ότι οι Σκεπτικοί φιλόσοφοι, Πυρρώνειοι και Ακαδημεικοί, μας παρέχουν έναν οδηγό για την προσέγγιση της γνώσης αλλά και την επίτευξη της ευδαιμονίας
- Θα γίνει σύντομη παρουσίαση της σκεπτικής φιλοσοφίας στο ιστορικό της πλαίσιο, σε συνύπαρξη και σε ανταγωνισμό με τις άλλες σημαντικές φιλοσοφικές σχολές
- Θα ανασκοπήσουμε μερικές από τις πιο σημαντικές αντιλήψεις των Πυρρώνειων σκεπτικών και τις αντιλήψεις των Ακαδημεικών σκεπτικών (της Μέσης και Νέας Ακαδημίας)
- Θα αναφερθούμε στον τρόπο του βίου των Πυρρώνειων σκεπτικών, χωρίς βεβαιότητες και χωρίς δόγματα, δηλαδή το «αδοξάστως βιούμεν», στην αναστολή τοποθέτησης («εποχή») και την «αταραξία» ως μέσον για την επίτευξη του στόχου («τέλους») της ευδαιμονίας
- Τέλος, θα αναφερθούμε σύντομα σε μια παράπλευρη αρνητική συνέπεια του «γεμάτου βεβαιότητες βίου», την «βεβαιότητα των ηλιθίων»
- Θα κλείσουμε με μια σύνοψη της παρουσίασης στον επίλογο

Περιεχόμενα

- Εισαγωγή-Δομή της παρουσίασης - Περιεχόμενα
- Ιστορικό πλαίσιο (Φιλοσοφικές σχολές της εποχής, Πύρρων και συνεχιστές, Σέξτος, το έργο «Πυρρώνειες Υποτυπώσεις»)
- Ο Πυρρώνειος σκεπτικισμός
 - Ποια είναι τα δυνατά αποτελέσματα από την διαδικασία έρευνας ενός φαινομένου
 - Τι περιλαμβάνει η σκεπτική προσέγγιση
 - Τι είναι ο σκεπτικισμός
 - Τι μάχεται ο σκεπτικισμός
 - Περί των σκεπτικών εκφράσεων - Εκφράσεις της σκεπτικής στάσης της διανοίας
 - Οι τρόποι της εποχής
- Ο Ακαδημεικός σκεπτικισμός
 - Αρκεσίλαος
 - Καρνεάδης
- «Αδοξάστως βιούμεν» - Ο Βίος σύμφωνα με την πυρρώνεια προσέγγιση
- Η βεβαιότητα των ηλιθίων
- Επίλογος

Βιβλιογραφία

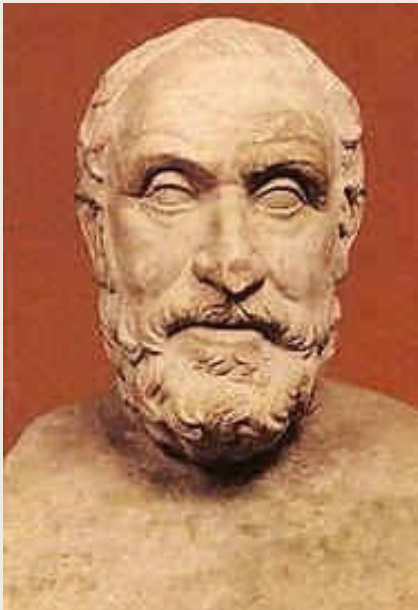

- Διογένης Λαέρτιος
- Σέξτος Εμπειρικός, Πυρρώνειες Υποτυπώσεις Α', Εισαγωγή: Τερέζα Πεντζοπούλου - Βαλάλα: Ο πυρρωνισμός, Μετάφραση Στυλιανός Δημόπουλος, Εκδόσεις Ζήτρος, Θεσσαλονίκη 2002
- Σέξτος Εμπειρικός, Πυρρώνειες Υποτυπώσεις Α', Β', Εισαγωγή: Τερέζα Πεντζοπούλου - Βαλάλα: Ο πυρρωνισμός, Μετάφραση Στυλιανός Δημόπουλος, Εκδόσεις Ζήτρος, Θεσσαλονίκη 2007
- Vogt, Katja, "Ancient Skepticism", The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Winter 2016 Edition), Edward N. Zalta (ed.), URL = <<https://plato.stanford.edu/archives/win2016/entries/skepticism-ancient/>>.
- Suber, P. Οι Σκεπτικοί, Αναγνωστικό της Αρχαίας Σκεπτικής Φιλοσοφίας, Εισαγωγή στον Κλασικό Σκεπτικισμό. Θεσσαλονίκη, Θύραθεν, 2003.
- A.A. Long. 1990. Η ελληνιστική φιλοσοφία, Στωϊκοί, Επικούρειοι, Σκεπτικοί, Μετάφρ. Σ. Δημόπουλος, Μ. Δραγώνα & Μονάχου. Αθήνα, MIET, 2012
- [Μάνος Δανέζης](#), [Στράτος Θεοδοσίου](#). Η κοσμολογία της νόησης, Εισαγωγή στην κοσμολογία, Αθήνα, [Δίαυλος](#), 2003

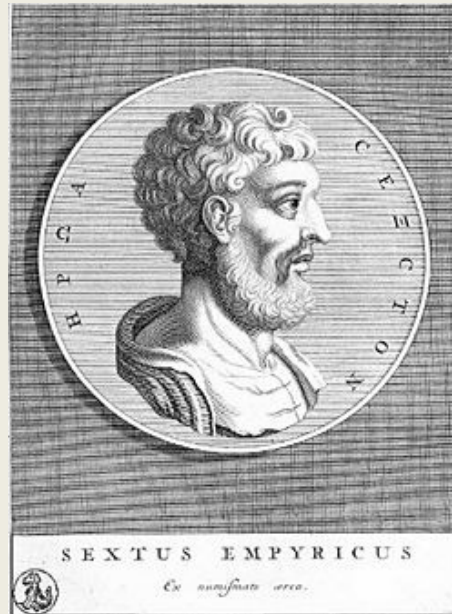
Ιστορικό πλαίσιο

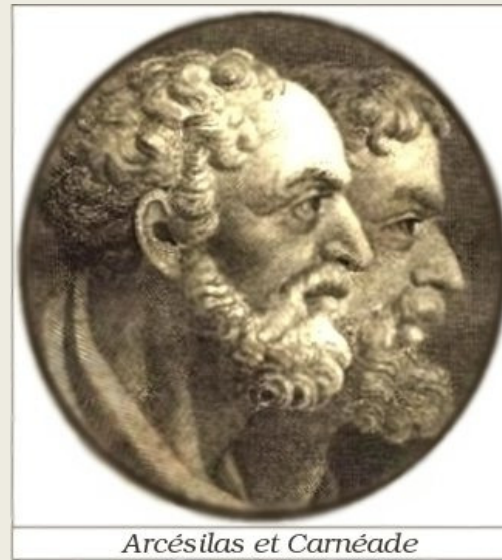
Μερικοί από τους Σκεπτικούς Πρωταγωνιστές

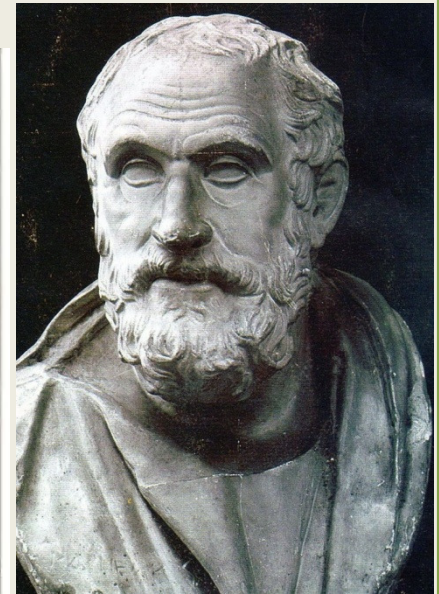
Πύρρων

Σέξτος

Αρκεσίλαος

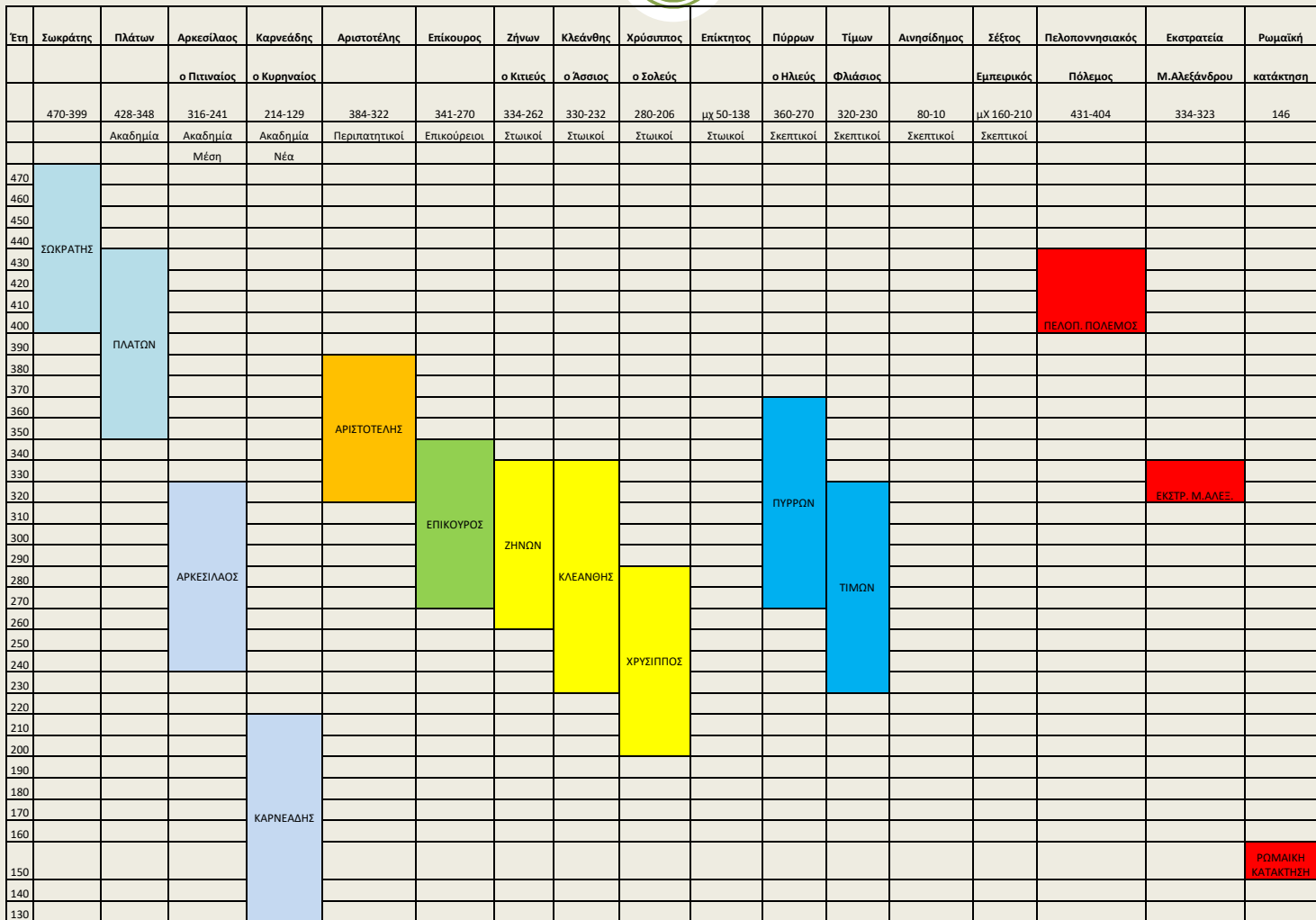
Καρνεάδης

Ιστορικό πλαίσιο

- Την περίοδο που έζησε ο Πύρρων (360-270 πΧ) και ξεκίνησε το φιλοσοφικό ρεύμα του Σκεπτικισμού υπήρχαν σε ακμή όλες οι μεγάλες ελληνικές φιλοσοφικές σχολές:
 - Η Ακαδημία του Πλάτωνος
 - Η περιπατητική σχολή του Αριστοτέλη
 - Η ποικίλη Στοά των Στωϊκών του Ζήνωνα
 - Ο κήπος του Επικούρου

(Αινησιδῆμος 1^ο αι.πΧ, Σέξτος 2^ο αι. μΧ

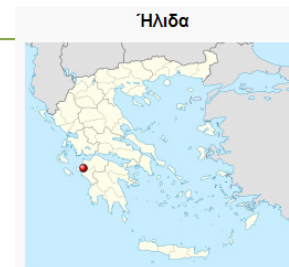

Πύρρων ο Ηλιεύς -1

- Γεννήθηκε στην Ήλιδα, κοντά στην Ολυμπία. Ήθελε να γίνει ζωγράφος, αλλά απέτυχε
 - 30 ετών γνωρίζει τον φιλόσοφο Ανάξαρχο, μαθητή του Διογένη από την Σμύρνη, δημοκρίτειο φιλόσοφο
 - Μετά την νίκη του Αλέξανδρου στην Ισσό γράφει ένα ποίημα εξυμνώντας τον νικητή. Ο Αλέξανδρος τον ανταμείβει με 1000 χρυσά νομίσματα.
 - Ο Πύρρων συμμετέχει στην εκστρατεία του Αλεξάνδρου με τον Ανάξαρχο και τον Καλλισθένη, τους 2 φιλοσόφους που ακολούθησαν τον Αλέξανδρο. Ο Ανάξαρχος είναι κόλακας (ότι κάνει ένας βασιλιάς, όλοι οι άλλοι πρέπει να το θεωρούν δίκαιο & θα πρέπει οι Μακεδόνες να του αποδίδουν τιμές θεού),. Σε τελείως αντίθετη κατεύθυνση ο Καλλισθένης. Ο Πύρρων παρακολουθεί.
 - Βαθειά εντύπωση του προκαλούν οι σοφοί της Ινδίας (γυμνοσοφιστές και μάγοι). Κοντά στον Αλέξανδρο, γνώρισε διαφορετικούς λαούς με διαφορετικές δοξασίες, συνήθειες, προλήψεις, ήθη και έθιμα.
 - «Ποτέ δεν θα μπορέσεις να διδάξεις το αγαθό στους άλλους, όσο συχνάζεις στις βασιλικές αυλές» άκουσε ένα Ινδό σοφό να λέει στον Ανάξαρχο. Κατάλαβε ότι σε περιβάλλον βασιλικό δεν καλλιεργείται η φιλοσοφία, πως η φιλοσοφία πρέπει να διδάσκει τους ανθρώπους και να ωφελεί στη ζωή.
- (Σέξτος, Πυρ.Υποτ. Α', Εισαγωγή, σελ 46-56)

Πύρρων ο Ηλιεύς -2

- Ο Πύρρων επιστρέφει στην Ήλιδα, ανοίγει φιλοσοφική σχολή και η διδασκαλία του περιστρέφεται γύρω από 2 μεγάλα θέματα, την «ακαταληψία» και την «εποχή»
- Αυτός που ήταν τόσο ικανός στις συζητήσεις, αυτός που όλοι λογάριαζαν για την θέση του στην βασιλική αυλή, αλλάζει. Κλείνεται στον εαυτό του, περπατά μόνος στους αγρούς, μονολογεί. Όταν τον ρωτούν γιατί το κάνει απαντά ότι «μελετά για να είναι χρηστός» πηγαίνει στην αγορά, πουλά τις κότες και τα χοιρίδιά του, δεν παντρεύεται, ζει με την αδελφή του, καθαρίζει μόνος το σπίτι. Έχουν καταγραφεί πολλά περιστατικά για την ζωή του.
- Την στάση ζωής του Πύρρωνα θαύμασε και ο Επίκουρος που διαρκώς ρωτούσε να μαθαίνει για τον Πύρρωνα
- Έζησε 90 χρόνια, δίδαξε τους ανθρώπους να είναι μετριοπαθείς, να μην έχουν την αλαζονεία των δογματικών φιλοσόφων
- Πρέπει να τονιστεί ότι ο Πύρρωνας δεν είναι ο περιπλανώμενος γερο-τρελός που μονολογεί έχοντας χάσει την επαφή του με τον πραγματικό κόσμο. Κάθε άλλο. Την πραγματικότητα την έζησε, την γνώρισε και στοχάστηκε πάνω στο πραγματικό. Είδε το βάθος, το ακατάληπτο βάθος των πραγμάτων. Μελετούσε να γίνει χρηστός
- Το πυρρώνειο «**μελετάν χρηστός είναι**» όπως και το πλατωνικό «μελέτη θανάτου» δένουν σφικτά την φιλοσοφία με τη ζωή.
- (Σέξτος, Πυρ.Υποτ. Α', Εισαγωγή, σελ 46-56)
- Χρηστός: χρήσιμος. Για πρόσωπο: ηθικός, ενάρετος, έντιμος

Συνεχιστές του Πύρρωνα – Τίμων Φλιάσιος

- Από τον Φλειούντα (στον σημερινό νομός Κορινθίας), πιστός μαθητής του Πύρρωνα, τον συνάντησε στο δρόμο προς τους Δελφούς και τον ακολούθησε
- Στα νιάτα του ήταν χορευτής, εγκατέλειψε τον χορό για να ακούσει μαθήματα διαλεκτικής από τον Στίλωνα στα Μέγαρα, ταξίδεψε στη Χαλκηδόνα στον Ελλήσποντο όπου δίδαξε την σοφιστική τέχνη, κέρδισε χρήματα, γύρισε στην Αθήνα
- Πολυγραφότατος, φιλοσοφικά έργα και ποιήματα (πάνω από είκοσι χιλιάδες στίχους)
- Οξύνους και ειρωνικός, επικριτής όλων τους οποίους λοιδωρεί και παρωδεί, ιδιαίτερα τους σοφιστές
- Ισχυρίζεται ότι η Αίσθηση και η Νόηση εξαπατούν όπως οι 2 κλέφτες, ο Ατταγάς από τη Θεσσαλία και ο Νουμήνιος από την Κόρινθο
- «αλλά το φαινόμενο πάντη σθένει οίπερ αν έλθη» = Το φαινόμενο είναι παντοδύναμο όπου κι αν πάει (Διογ. Λαέρτιος 9.11.105)
- Στον Τίμωνα χρωστούμε την πληρέστερη μαρτυρία για την πυρρώνεια διδασκαλία, χάρις σ' αυτόν ο Πύρρων δεν παρέμεινε ένας απομονωμένος σοφός
- (Σέξτος, Πυρ.Υποτ. Α', Εισαγωγή, σελ 64-68)

Συνεχιστές του Πύρρωνα – Αινησίδημος

- Τα έργα του που θεμελίωσαν την αρχαία σκεπτική φιλοσοφία χάθηκαν όλα
- Ο Σέξτος διασώζει μέρος των θεωριών του στις Πυρρώνειες Υποτυπώσεις και ο Φώτιος, ο Επίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως, που είχε την συνήθεια να κάνει περιλήψεις των έργων που διάβαζε, μας άφησε την περίληψη του χαμένου πια έργου Πυρρώνειοι Λόγοι
- Άλλα έργα του που έχουν χαθεί: Υποτύπωσις εις τα Πυρρώνεια, Κατά σοφίας, Περί ζητήσεως, Στοιχειώσεις, Πρώτη Εισαγωγή
- Φτωχά τα στοιχεία για την ζωή του, άλλοι λένουν ότι γεννήθηκε στις Αιγές και άλλη στην Κνωσό, η ακμή του τοποθετείται στις αρχές του 1^{ου} αιώνα πΧ
- Λέγεται ότι δίδαξε στην Αλεξάνδρεια
- Αν ο Πύρρων ίδρυσε τον Πυρρωνισμό παρ' όλο που δεν έγραψε τίποτε, ο Αινησίδημος είναι ο θεωρητικός των σκεπτικών, ο οποίος ανοίγει με την οξεία κριτική στην αρχή της αιτιότητας, τον δρόμο στον Hume και στον Kant
- Οι συλλογισμοί του Αινησίδημου είναι αυστηροί και αναλυτικοί στην συζήτηση της σχέσης αιτίου – αιτιατού
- Εικάζεται ότι το έργο του Σέξτου Πυρρώνειες Υποτυπώσεις περιλαμβάνει σημαντικά τμήματα έργων του Αινησίδημου (πχ δέκα τρόποι της «εποχής»)

(Σέξτος, Πυρ.Υποτ. Α', Εισαγωγή, σελ 76-81)

Σέξτος ο Εμπειρικός

- Μόνο υποθέσεις μπορούν να γίνουν για την γέννηση, τον τόπο διαμονής, την ζωή του Σέξτου
- Ήταν Έλληνας γιατρός, ακολουθούσε την εμπειρική σχολή στην ιατρική, εξ ου και το «εμπειρικός» (άλλες ιατρικές σχολές: η μεθοδική, η πνευματική)
- Έζησε στα μεταχριστιανικά χρόνια, δεύτερο μισό του 2^{ου} αιώνα μΧ (ο θάνατος του τοποθετείται στο 210μΧ), στα έργα του αναφέρονται η Κώς, η Αθήνα και η Αλεξάνδρεια
- Στον Σέξτο χρωστούμε τα δύο έργα «Πυρρώνειοι Υποτυπώσεις» και «Προς Μαθηματικούς» που διασώθηκαν ολόκληρα
- Οι Υποτυπώσεις είναι σύνοψη των θέσεων και των προβλημάτων που απασχόλησαν τους πυρρώνειους, είναι συνεπώς η σύνοψη του πυρρωνισμού
- Το Προς Μαθηματικούς δεν γράφτηκε μόνο για όσους ασχολούνται με τα μαθηματικά, αναφέρεται στα εγκύκλια μαθήματα όπου ο Σέξτος εκθέτει τα κριτικά επιχειρήματα των σκεπτικών σχετικά με τις δογματικές θέσεις σε διάφορους κλάδους της επιστήμης και αναλύει τις σχέσεις των σκεπτικών στον χώρο της Λογικής, της Φυσικής και της Ηθικής.
- Τα δικά του έργα χάθηκαν, γνωρίζουμε μόνο τους τίτλους: «Εμπειρικά Υπομνήματα», «Περί Ψυχής», «Αντιρρητικός λόγος», «Περί Στοιχείων», «Σκεπτικά Υπομνήματα», «Περί της Σκεπτικής Αγωγής».
- (Σέξτος, Πυρ.Υποτ. Α', Εισαγωγή, σελ 90-95)

Το έργο «Πυρρώνειες Υποτυπώσεις»

- Αποτελείται από 3 βιβλία:
- Στο 1^ο βιβλίο ο Σέξτος εκθέτει τις αρχές της σκεπτικής αγωγής, την θεωρία της «εποχής», τους «τρόπους». Συγκρίνει την σκεπτική αγωγή με την θεωρία του Ηρακλείτου, του Δημοκρίτου, των Κυρηναϊκών, του Πρωταγόρα, των Ακαδημικών και τέλος των εμπειρικών γιατρών
- Στο 2^ο βιβλίο μελετά τις θέσεις των σκεπτικών απέναντι στα θεμελιώδη προβλήματα της Λογικής: το κριτήριο της αλήθειας, του σημείου, της αποδείξεως, των συλλογισμών, της επαγωγής, της διαιρέσεως, των γενών και των ειδών, των σοφισμάτων, κλπ
- Στο 3^ο βιβλίο καταπιάνεται
 - με θέματα Φυσικής: περί θεού, περί αιτίου, περί υλικών αρχών, περί αυξήσεως και μειώσεως, περί όλου και μέρους, περί τόπου, περί χρόνου, περί αριθμού
 - με τις τρεις βασικές έννοιες της Ηθικής: με την έννοια του αγαθού, του κακού και του αδιάφορου

(Σέξτος, Πυρ.Υποτ. Α', Εισαγωγή, σελ 103-115)

Ο Πυρρώνειος Σκεπτικισμός

Ποια είναι τα δυνατά αποτελέσματα από την διαδικασία έρευνας ενός φαινομένου

- Η εύρεση, και η συνεπακόλουθη βεβαιότητα ότι γνωρίζουμε (το «δόγμα»)
- Η διαπίστωση ότι η εύρεση είναι αδύνατη
- Η επίμονη συνέχιση της έρευνας (ο σκεπτικισμός)

«Περί της σημαντικότερης διαφοράς μεταξύ των φιλοσόφων»

«Η φυσική συνέπεια γι' αυτούς που ερευνούν κάποιο πράγμα είναι ή η εύρεση του πράγματος, ή η άρνηση ότι η εύρεσή του είναι δυνατή και η παραδοχή ότι πρόκειται για κάτι ακατάληπτο ή η επίμονη συνέχιση της έρευνας... Αυτοί που νομίζουν ότι βρήκαν την αλήθεια είναι αυτοί που, χαρακτηριστικά, αποκαλούνται δογματικοί, όπως λόγου χάριν ο κύκλος του Αριστοτέλη, του Επίκουρου, των Στωϊκών και ορισμένοι άλλοι, αυτοί που κατέληξαν στο συμπέρασμα ότι πρόκειται για ακατάληπτα πράγματα είναι ο κύκλος του Κλειτομάχου, του Καρνεάδη και άλλοι Ακαδημεικοί; αυτοί τέλος που συνεχίζουν την έρευνα είναι οι Σκεπτικοί» (Σέξτος α'1-4)

Τι περιλαμβάνει η σκεπτική προσέγγιση

- Την δράση προς αναζήτηση («ζητητική»)
- Την διάθεση αυτού που ερευνά («εφεκτική»)
- Την απορία για το κάθε τι («απορητική»)

«Η σκεπτική κατεύθυνση, τώρα, ονομάζεται και ζητητική, ονομασία που παίρνει από τη δράση που αναπτύσσει στην αναζήτηση και στην έρευνα; Ονομάζεται επίσης και εφεκτική, από τη διάθεση που δημιουργείται – μετά την αναζήτηση – σ' αυτόν που ερευνά, αλλά και απορητική, είτε από το ότι απορεί για κάθε τι και το ερευνά, όπως υποστηρίζουν μερικοί, είτε από την αμηχανία να εκφράσει συγκατάθεση ή άρνηση;» (Σέξτος γ'7)

Τι είναι ο Σκεπτικισμός («Τι εστί σκέψις»)

«**Σκεπτικισμός** είναι η δύναμη να αντιπαραθέτουμε φαινόμενα και νοούμενα με οποιονδήποτε τρόπο, με την οποία φθάνουμε, εξαιτίας της ισοδυναμίας μεταξύ των αντιτιθεμένων πραγμάτων και λόγων, πρώτα στην εποχή και στην συνέχεια στην αταραξία...

‘δύναμιν’ ... σε σχέση με το ότι κάποιος δύναται να κάνει την αντιπαραθέση...

‘φαινόμενα’ εννοούμε εδώ τα αισθητά, και γι’ αυτό τα αντιδιαστέλλουμε προς τα νοητά...

επειδή ακριβώς τα αντιπαραθέτουμε με ποικίλους τρόπους – είτε φαινόμενα προς φαινόμενα είτε νοούμενα προς νοούμενα ή εναλλάξ – χρησιμοποιούμε την έκφραση ‘με οποιονδήποτε τρόπο’ έτσι ώστε να συμπεριλαμβάνονται σε αυτήν όλες οι αντιπαραθέσεις ...

‘ισοσθένεια’ (ισοδυναμία) ονομάζουμε την ισότητα ως προς την αξιοπιστία και την αναξιοπιστία, για να επισημάνουμε ότι κανένας από τους λόγους που αλληλοσυγκρούονται δεν έχει το προβάδισμα ως περισσότερο αξιόπιστος.

‘**Εποχή**’ είναι η στάση της διανοίας χάρη στην οποία ούτε αρνούμαστε κάτι ούτε το επιβεβαιώνουμε.

‘**Αταραξία**’ είναι η ανενόχλητη και γαλήνια κατάσταση της ψυχής»
(Σέξτος δ’8-10)

Τι μάχεται ο σκεπτικισμός

- Την αλαζονεία και την προπέτεια (άκαιρη και αλόγιστη βιασύνη λόγου, απερισκεψία, αυθάδεια) των φιλοσόφων
- Την “ύβρι” της επιστήμης να δώσει εξηγήσεις για πράγματα που ξεπερνούν την δύναμη του ανθρώπινου νού
- Την αξίωση του ανθρώπου να υψωθεί πάνω από τα μέτρα του

(Σέξτος, Πυρ.Υποτ. Α', Εισαγωγή, σελ 111)

Περὶ των σκεπτικῶν εκφράσεων - Εκφράσεις της σκεπτικῆς στάσης της διανοίας -1

- «Τάχα, ἔξεστι, ἐνδέχεται» (Ίσως, μπορεί, ἐνδεχομένως) :
«οι εκφράσεις αυτές δηλώνουν την ἄρνηση ἀπόφασης» (Σέξτος κα'195)
- «Επέχω»: «το 'επέχω' το χρησιμοποιούμε στη θέση της έκφρασης 'δεν μπορώ να πώ σε ποια ἀπό τα προκείμενα αντικείμενα πρέπει να δώσω ή να μην δώσω πίστη', δηλώνοντας με αυτό ὅτι τα πράγματα μας φαίνονται ἴσα ως προς την αξιοπιστία ή την αναξιοπιστία» (Σέξτος κβ'196)
- «Ουδέν ορίζω»: «ο Σκεπτικός... ἐννοεῖ 'να μην θέτω με δογματικό τρόπο οὔτε να ἀναιρώ κανένα ἀπό ὅσα ἐμπίπτουν σ' αυτήν ἐδώ τη συγκεκριμένη ἐρευνα'» (Σέξτος κγ'197)
- «Πάντα ἐστὶν ἀόριστα»: «ο Σκεπτικός... χρησιμοποιεῖ το 'εἶναι' στην θέση του 'μου φαίνονται' και με τα 'πάντα' δεν ἐννοεῖ ὅλα τα ὄντα ἀλλὰ ὅσα ἀπό τα ἀδηλα – που ἀποτελοῦν αντικείμενο της ἐρευνας των δογματικῶν – ἐξέτασε διεξοδικά ο ἴδιος», τα ονομάζει ἐπίσης ἀόριστα, ἐννοώντας ὅτι δεν υπερέχουν σε αξιοπιστία ή αναξιοπιστία ἀπό τα ἀντίθετά τους» (Σέξτος κδ'199)

Περὶ των σκεπτικῶν εκφράσεων - Εκφράσεις της σκεπτικής στάσης της διανοίας -2

- «Πάντα ἐστὶν ἀκατάληπτα»: «ὅλα τα ἄδηλα ἀντικείμενα της δογματικῆς ἐρευνας που ἐξέτασα μου φαίνονται ἀκατάληπτα» (Σέξτος κε' 200)
- «Παντί λόγῳ λόγον ἴσον ἀντικείμεσθαι» (Σε κάθε λόγο ἀντιτίθεται ἴσος λόγος): «σε κάθε λόγο που οἶδιος ἔχω ἐρευνήσει και που στηρίζει λογικά κάτι με δογματικό τρόπο, μου φαίνεται ὅτι ἀντιτίθεται ἄλλος λόγος, που και αὐτός στηρίζει λογικά κάτι με δογματικό τρόπο και εἶναι ἴσος με τον πρώτο ως προς την ἀξιοπιστία και την ἀναξιοπιστία» (Σέξτος κζ' 203)
- **«Αφασία»**: **«σχετικά με την ἀρνηση της ἀπόφανσης (α-φασία)...** δεν εἶναι παρά μια στάση της δικῆς μας διανοίας, χάρη στην οποία λέμε ὅτι οὔτε θέτουμε κάτι οὔτε το ἀναιρούμε... κρατοῦμε αὐτή τη στάση ἀπέναντι στα θέματα ἐρευνας που ἔχουμε μπροστά μας» (Σέξτος κ' 192-193)

Οι τρόποι της εποχής -1

- Ο κατάλογος αποδίδεται στον Αινησίδημο (1^ο αι. π. Χ.), που εντάσσεται στο φιλοσοφικό ρεύμα του Πύρρωνα από την Ηλεία (40-30 αι. π.Χ.). Το κείμενο διασώζει ο Σέξτος Εμπειρικός (2^ο-3^ο αι. μ. Χ.) στο έργο του *Πυρρώνειοι υποτυπώσεις* (1.36-38)
- ***Παραδίδονται τοίνυν συνήθως παρὰ τοῖς ἀρχαιοτέροις σκεπτικοῖς τρόποι, δι' ὧν ἡ ἐποχή συνάγεσθαι δοκεῖ, δέκα τὸν ἀριθμὸν, οὓς καὶ λόγους καὶ τύπους συνωνύμως καλοῦσιν. εἰσὶ δὲ οὗτοι***
- «Παραδίδονται κατὰ κανόνα ἀπὸ τοὺς παλαιότερους σκεπτικοὺς τρόποι/σκεπτικά, ἀπὸ τα ὁποῖα οδηγεῖται κανεῖς στὴν ἐποχή (ἀναστολή τοποθέτησης), δέκα στὸν ἀριθμὸ, τοὺς ὁποῖους ὀνομάζουν καὶ λόγους καὶ τύπους. Εἶναι οἱ ἐξῆς:»
- (Παρουσίαση Κ.Χατζοπούλου, «συν Αθηνά», τμήματα ἐνηλίκων, 31/1/15)

Οι τρόποι της εποχής -2

- (1) **πρῶτος ὁ παρὰ τὴν τῶν ζώων ἐξαλλαγήν** η ποικιλομορφία των ζώων (σε σχέση με τον άνθρωπο, δεν γίνονται τα ίδια πράγματα αντιληπτά σε όλα τα έμβια όντα στη φύση με τον ίδιο τρόπο, λόγω της διαφορετικότητας των ειδών)
- (2) **δεύτερος ὁ παρὰ τὴν τῶν ἀνθρώπων διαφοράν** η διαφορετικότητα των ανθρώπων (τα ίδια πράγματα γίνονται αντιληπτά διαφορετικά, λόγω της διαφορετικότητας των ανθρώπων),
- (3) **τρίτος ὁ παρὰ τὰς διαφόρους τῶν αἰσθητηρίων κατασκευάς** η διαφορετικότητα/αντιφατικότητα των αισθήσεων, π.χ. το μύρο είναι γλυκό στην οσμή και πικρό στην γεύση.
- (4) **τέταρτος ὁ παρὰ τὰς περιστάσεις** η επίδραση που έχουν οι ευρύτερες συνθήκες στην αντίληψη (π.χ. σχετικότητα του ζεστού-κρύου, πικρού-γλυκού, σε περίπτωση ασθένειας, σε σχέση με την ηλικία),

Οι τρόποι της εποχής -3

- (5) **πέμπτος ό παρά τας θέσεις και τὰ διαστήματα και τούς τόπους** η επίδραση των αποστάσεων και των θέσεων στην αντίληψη,
- (6) **έκτος ό παρά τας έπιμιξίαις** η επίδραση των αντικειμένων που περιβάλλουν και επιδρούν στο αντικείμενο/φαινόμενο,
- (7) **έβδομος ό παρά τας ποσότητας και σκευασίας τών ύποκειμένων** η σύνθεση και η σύσταση των αντικειμένων (που είναι ρευστή/ευμετάβλητη, π.χ. το χιόνι),
- (8) **όγδοος ό από τοῦ προς τι** το ότι όλα γίνονται αντιληπτά σε σχέση με κάτι άλλο και ότι τίποτε δεν μπορεί να γίνει αντιληπτό αυτό καθαυτό (σχετικότητα),
- (9) **έννατος ό παρά τας συνεχείς ή σπανίους έγκυρήσεις** η σπανιότητα κάποιων φαινομένων σε σχέση με άλλα (τον ήλιο τον βλέπουμε κάθε μέρα, αλλά τους κομήτες σπάνια), δεν έχουν άρα την ίδια ευκαιρία όλα τα πράγματα να γίνουν εξίσου αντιληπτά

Οι τρόποι της εποχής -4

- (10) **δέκατος** ὁ παρὰ τὰς ἀγωγὰς καὶ τὰ ἔθνη καὶ τοὺς νόμους καὶ τὰς μυθικὰς πίστεις καὶ τὰς δογματικὰς ὑπολήψεις ἡ διαφορετικότητα των πολιτισμῶν, οἱ διαφορετικὲς συνήθειες, ἔθιμα καὶ συμβάσεις, καθὼς καὶ μυθικὲς πίστεις καὶ δοξασίες κάθε λαοῦ.

Ο Ακαδημεικός Σκεπτικισμός

Μέση Ακαδημία – Αρκεσίλαος ο Πιτιναίος

- Ο Αρκεσίλαος κατάγεται από την Πιτάνη της Αιολίδος, όταν έφθασε στην Αθήνα είχε ήδη σπουδάσει μαθηματικά και μουσική
- Στη Αθήνα φοίτησε αρχικά κοντά στον Θεόφραστο, διάδοχο του Αριστοτέλη, διευθυντή στη Περιπατητική Σχολή, έδειξε ξεχωριστό ζήλο για την διαλεκτική
- Επείσθη από τον Κράντορα, Διευθυντή της Ακαδημίας να έλθει στην Ακαδημία
- Μετά τον Κράττητα, αναλαμβάνει την Διεύθυνση της Ακαδημίας για 25 έτη
- Περιγράφεται ως γενναιόδωρος σε ύψιστο βαθμό, σεμνότατος, κοινωνικότατος, εξυπνότατος. Είχε εισοδήματα από τα κτήματά του στην Πιτάνη, του άρεσε η καλή ζωή, το καλό φαγητό με φίλους και αγαπούσε ιδιαίτερα το θέατρο. Ως φιλόσοφος δεν είχε έπαρση, συμβούλευε τους μαθητές του να ακούνε τα μαθήματα των άλλων
- Πειστικός στους λόγους του, δαιμόνιος στην τέχνη της αναιρέσεως, δεξιοτέχνης στα επιχειρήματα, ποτέ δεν ξεκινούσε από τις δικές του απόψεις, αναιρούσε κάθε θέση, λέγοντας τα υπέρ και τα κατά. Δεν άφησε κανένα γραπτό.
- Κατάφερε να προσδώσει στην Ακαδημία την παλαιά της λάμψη και απήχηση, 75 χρόνια μετά τον Πλάτωνα
- Συγκρούστηκε με τον Ζήνωνα, τον ιδρυτή της Στοάς. Είχαν και οι 2 τους ίδιους δασκάλους: στην διαλεκτική, τον Διόδωρο Κρόνο και στην πλατωνική φιλοσοφία τον Πολεμώνα
- Ο πόλεμος με τους Στωϊκούς πήρε τέτοια μορφή ώστε να η επιμονή του Αρκεσίλαου στην απορητική μέθοδο κατέληξε σε μια διδασκαλία της ακαταληψίας, στη θέση ότι τα πράγματα είναι ακατάληπτα.
- Κατηγορήθηκε ότι εγκατέλειψε την Παλαιά Ακαδημία, εισήγαγε τον σκεπτικισμό στην σχολή του, αφού όπλο του πια γίνεται η εποχή.

(Σέξτος, Πυρ.Υποτ. Β', Εισαγωγή, σελ 31-39)

Νέα Ακαδημία – Καρνεάδης ο Κυρηναίος

- Γεννήθηκε στην Κυρήνη, της Λιβύης.
- Δάσκαλός του ο Διογένης ο Βαβυλώνιος, μαθητής του Χρυσίππου, επικεφαλής της Στοάς στην Αθήνα.
- Εργαζόταν όσο κανείς άλλος, διαβάζει τα βιβλία των στωϊκών ιδίως του Χρυσίππου. Μελετά αλλά δεν γράφει. Ο μαθητής του Κλειτόμαχος κατέγραψε την διδασκαλία του.
- Ήταν ασυναγώνιστος στην χρήση των επιχειρημάτων και την τέχνη της αντιλογίας. Δυνατός στον λόγο αλλά και στη φωνή (μεγαλοφωνότατος). Δεινός ρήτορας, με επίγνωση της δύναμης της ρητορικής, παραμένει ελεύθερος απέναντι σε όσους παρασύρει («απάγων τους άλλους αυτός έμενεν ανεξαπάτητος»)
- Στα γεράματά του, συμμετείχε στην περίφημη πρεσβεία των φιλοσόφων στην Ρώμη το 155 πΧ που εστάλη από την Αθήνα για να ανακληθεί ο φόρος των 500 ταλάντων που οι Ρωμαίοι είχαν επιβάλλει στους Αθηναίους για την λεηλασία της πόλης του Ωρωπού
- Βυθισμένος στην σπουδή της φιλοσοφίας παραμελεί τον εαυτό του, αφήνει να μακραίνουν τα μαλλιά και τα νύχια του, αρνείται προσκλήσεις σε δείπνο.
- Επιτίθεται στους στωϊκούς με μεγάλη επιτυχία, ώστε ο ίδιος να πει «αν δεν ήταν ο Χρυσίππος δεν θα ήμουν εγώ»

(Σέξτος, Πυρ.Υποτ. Β', Εισαγωγή, σελ 48-53)

Παρένθεση... Αποστολή στη Ρώμη

- Το 155 π.Χ. επισκέφτηκαν τη Ρώμη ως πρεσβευτές της Αθήνας ο ίδιος, ο Κριτόλαος ο Περιπατητικός και ο στωικός σχολάρχης Διογένης ο Σελεύκιος. Αιτία ήταν η διαπραγμάτευση ενός προστίμου 500 ταλάντων το οποίο είχε επιβληθεί στην πόλη των Αθηνών για την καταστροφή και λεηλασία της πόλης του Ωρωπού. Έργο των αγγελιοφόρων ήταν να επιτύχουν την κατάργηση ή τουλάχιστον τη μείωση της ποινής. Εκεί εισήγαγαν με διαλέξεις τις φιλοσοφικές τους ιδέες στην καρδιά της Ιταλίας. Ο Καρνεάδης στη Ρώμη έδωσε δύο διαλέξεις με θέμα τη δικαιοσύνη. Στην πρώτη την εγκωμιάζε ενώ στη δεύτερη την κατέκρινε. Έτσι απέσπασε τον θαυμασμό της ρωμαϊκής νεολαίας με την άστατη διαλεκτική συλλογιστική του. Αποτέλεσμα ήταν η μείωση της ποινής σε 100 τάλαντα.
- Αλλά ο φιλόσοφος έδινε επίσης διαλέξεις στην πόλη και η δημόσια εμφάνιση του Καρνεάδη προσέλκυσε μεγάλη προσοχή. Η ρωμαϊκή Σύγκλητος με τον εκπρόσωπό της Κάτωνα τον πρεσβύτερο πίεσε για την απομάκρυνση από τη Ρώμη, για να μη διαφθείρει τη νεολαία.

Ο Ακαδημεικός Σκεπτικισμός -1

Το «εὐλογον» – Αρκεσίλαος

- «πάντα ἔσται ακατάληπτα» = ακαταληψία = δεν υπάρχει τίποτε που μπορώ να καταλάβω και να αντιληφθώ, η γνώση είναι αδύνατη
- Διαλεκτικός = χρησιμοποιεί τα επιχειρήματα των αντιπάλων στρέφοντάς τα εναντίον τους
- Δεν προέκρινε τίποτε, ούτε πίστευε, ούτε δεν πίστευε (Σέξτος)
- Το εὐλογο είναι αναγνώριση μιας αλήθειας: ότι ο άνθρωπος έχει συνείδηση της υπάρξεώς του. Ως υπάρχων, ο Αρκεσίλαος καταφάσκει στην ύπαρξη που είναι αναμφισβήτητο δεδομένο. Το εὐλογο δηλώνει την βαθειά πίστη των σκεπτικών στη ζωή, στα «κατηναγκασμένα», ως πάθη και στα «δοξαστά», ως σχετική γνώση, υιοθετώντας την στάση των στωϊκών «ου μαχόμεθα τον βίον»
- Όμως, αλώτερος σκοπός της ζωής είναι η ευδαιμονία, προϋπόθεση της ευδαιμονίας η φρόνηση, φρόνηση που οδηγεί στην ορθή πράξη. Η ορθή πράξη, χωρίς βεβαιότητα στη γνώση, είναι πράξη που πρέπει να έχει εὐλογη εξήγηση.
- Το εὐλογον είναι το κριτήριο των πράξεών μας, ανάμεσα στο «γνωρίζω» (επίσταμαι) και στο ότι «έχω τη γνώμη» (δόξα) και συνδέεται με την απόρριψη της κριτικής των στωϊκών για την απραξία, δηλαδή ότι ο σκεπτικισμός «αναιρεί τη ζωή»

(Σέξτος, Πυρ.Υποτ. Β', Μαρτυρία του Σέξτου, σελ 242-254 & σελ 264-275)

Ο Ακαδημεικός Σκεπτικισμός -2

Το «πιθανόν»– Καρνεάδης

- Κάθε παράσταση νοείται σε σχέση με (α) το εξωτερικό αντικείμενο του οποίου έχουμε την παράσταση και με (β) τον άνθρωπο (υποκείμενο) στον οποίο δημιουργείται η παράσταση
- Σε σχέση με το εξωτερικό αντικείμενο η παράσταση είναι αληθής ή ψευδής (εδώ υποστηρίζεται η ακαταληψία)
- Σε σχέση με το υποκείμενο έχουμε μια κλίμακα διαβαθμίσεως της αλήθειας:
 - η παράσταση που φαίνεται αληθής για τη δική μου συνείδηση = «έμφασις ή πιθανότης ή πιθανή φαντασία»
 - η ψευδής = «απέμφασις, ή απειθής ή απίθανος φαντασία»
- Σημαντική είναι η προσέγγιση της αλήθειας, διακρίνοντας διάφορες βαθμίδες πιθανότητας:
 - «Πιθανή», αληθής στην συνείδηση του υποκειμένου
 - «Απερίσπαστη», να μην περικλείει κανένα στοιχείο που να αναιρεί την πιθανότητά της, τίποτε που να περισπά τον νού από την συγκατάθεση
 - «Διεξωδευμένη», να έχει υποστεί τον έλεγχο, τη νοητική διαδικασία (κρίση, σκέψη) στο πρακτικό κριτήριο των πράξεων

(Σέξτος, Πυρ.Υποτ. Β', Μαρτυρία του Σέξτου, σελ 242-254 & σελ 264-275)

«Αδοξάστως Βιούμεν»

Δόξα

Δόξα = προσμονή, γνώμη, παραδοχή, άποψη (αλλά και φήμη, υπόληψη, κλπ)
(Λεξικό Μπαμπινιώτη)

δόξα

ΕΤΥΜ. αρχ. < *δόκ-σα, θ. που απαντά στο ρ. δοκῶ (-έω) «σκέφτομαι, νομίζω», για το οποίο βλ.λ. δοκούν. ΣΧΟΛΙΟ λ. δέχομαι, παράδοξος.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «αυτό που αναμένει κανείς, προσμονή» (πβ. Ηροδ. Ίστ. 1.79: ὥς οἱ παρὰ δόξαν ἔσχε τὰ πρήγματα ἢ ὡς αὐτὸς κατεδόκεε) → αρχ. σημ. «γνώμη, παραδοχή – άποψη» (φρ. κατὰ τὴν ἐμὴν δόξαν «κατά τη γνώμη μου»· αντιδιαστέλλεται προς το ουσ. ἐπιστήμη) → αρχ. σημ. «φήμη, υπόληψη» (φρ. ἀγαθὴ / κακὴ δόξα· γενικεύθηκε στην αττ. πεζογραφία π σημ. «καλὴ φήμη, καλὸ ὄνομα») → ελνστ. σημ. (για τον Θεό) «μεγαλειότητα» (Π.Δ. Ἐξοδ. 24.16: καὶ κατέβη ἡ δόξα τοῦ Θεοῦ ἐπὶ τὸ ὄρος τὸ Σινᾶ). ΣΧΟΛΙΟ λ. ορθόδοξος.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

δοξάζω < αρχ. δοξ-άζω [ἤδη στον Αισχύλο, 6ος / 5ος αι. π.Χ., πβ. Χοηφ. 844: πῶς ταῦτ' ἀληθῆ καὶ

βλέποντα δοξάσω;], αρχική σημ. «πιστεύω, εκφέρω γνώμη» → ἤδη αρχ. σημ. «μεγαλύνω» (πβ. Θουκ. Ίστ. 3.45.7: μετὰ πάντων ἕκαστος ἀλογίστως ἐπὶ πλέον τι αὐτὸν ἐδόξασεν).

Πως σχετίζεται η σκεπτική προσέγγιση με την ζωή-τον βίο («αδοξάστως βιούμεν»)

- Στόχος του ανθρώπινου βίου είναι η ευδαιμονία
- Η ευδαιμονία επιτυγχάνεται μέσω της «αταραξίας» της ψυχής
- Ατάραχος είναι αυτός που δεν βασανίζεται από ερωτήματα στα οποία δεν μπορεί να απαντήσει
- «Σκέψις» είναι η δύναμη να αντιπαραθέτουμε «φαινόμενα» και «νοούμενα»
- Ο άνθρωπος δεν έχει την δυνατότητα να φτάσει με τις αισθήσεις του στην βέβαιη γνώση (πχ οι «τρόποι της εποχής» ή ελέγχου των επιχειρημάτων)
- Για κάθε ζήτημα υπάρχουν τουλάχιστον δύο ισοδύναμες αντικρουόμενες θέσεις (η «ισοσθένεια»)
- Για να διατηρήσει την αταραξία της ψυχής, επέχει από την διατύπωση βέβαιης άποψης (η «εποχή», η «αφασία», επιφύλαξη, άρνηση απόφανσης, αναστολή τοποθέτησης)
- Για πρακτικούς σκοπούς ο άνθρωπος επιτρέπει στον εαυτό του να καθοδηγείται από
 - τις δυνάμεις της φύσης, τα πάθη του (αισθήματα), εφόσον και τα δύο βρίσκονται πέρα από τον έλεγχό του, αλλά και από
 - παραδοσιακούς νόμους και έθιμα, από την συσσωρευμένη πρακτική σοφία για το πώς μπορούν να επιτευχθούν συγκεκριμένοι στόχοι
- Για πρακτικούς σκοπούς ο άνθρωπος αναλύει τα υπέρ και τα κατά για να αποφύγει την πλάνη και να φτάσει στο αληθοφανές (το «εύλογον», το «πιθανό»)

«Η βεβαιότητα των ηλιθίων»

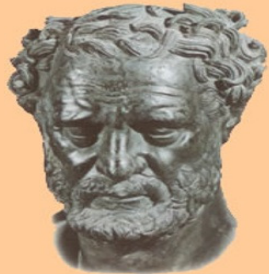

- Ο Μπέρτραντ Ράσελ (μαθηματικός, φιλόσοφος, ειρηνιστής) έγραψε το 1933 ένα δοκίμιο με τίτλο «Ο θρίαμβος της βλακείας» σχετικά με την άνοδο του ναζιστικού κινήματος στη Γερμανία, στο οποίο επιχειρηματολογεί:
 - The fundamental cause of the trouble is that in the modern world the stupid are cocksure while the intelligent are full of doubt.
 - Η βασική αιτία του προβλήματος είναι ότι στο σύγχρονο κόσμο οι ηλίθιοι είναι υπερβέβαιοι ενώ οι ευφυείς είναι γεμάτοι αμφιβολίες.

Επίλογος

Απαρχές του Σκεπτικισμού

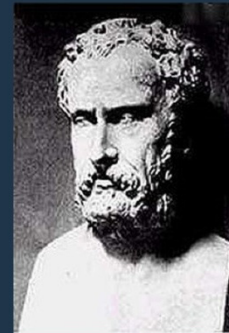
ΔΗΜΟΚΡΙΤΟΣ
5^ο-4^ο αιώνα π. Χ.

ἔτεη δὲ οὐδὲν ἰδμεν:
ἐν βυθῷ γὰρ ἡ ἀλήθεια.

«Στην πραγματικότητα τίποτε
δεν ξέρουμε. Η αλήθεια
βρίσκεται σε βάθος.»

(πηγή: Διογένης Λαέρτιος 9.72)

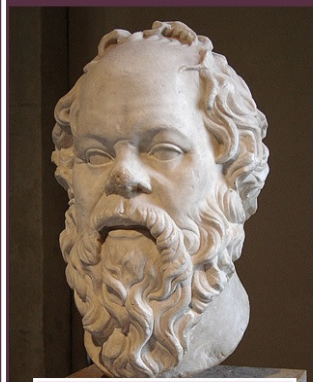
ἔτεός = αληθής/ ἔτεη = στην πραγματικότητα

Ξενοφάνης
6^ο-5^ο αιώνα π. Χ.

καὶ τὸ μὲν οὖν σαφὲς
οὐτὶς ἀνὴρ ἶδεν
οὐδέ τις ἔσται εἰδώς [...]
«Και την αλήθεια κανένας
άνθρωπος δεν γνωρίζει ούτε θα
γνωρίζει»

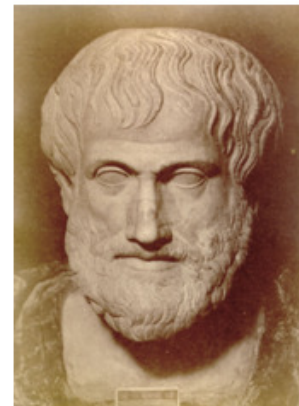
(πηγή: Διογένης Λαέρτιος 9.72.1-5)

**ΣΩΚΡΑΤΗΣ Ο
ΑΘΗΝΑΙΟΣ**

κινδυνεύει μὲν γὰρ ἡμῶν
οὐδέτερος οὐδὲν καλὸν καὶ ἀγαθὸν
εἰδέναι, ἀλλ' οὗτος μὲν οἶεται τι
εἰδέναι οὐκ εἰδώς, ἐγὼ δέ, ὥσπερ
οὖν οὐκ οἶδα, οὐδὲ οἶμαι: ἔοικα
γοῦν τούτου γε σμικρῷ τινι αὐτῷ
τούτῳ σοφώτερος εἶναι, ὅτι ἂ μὴ
οἶδα οὐδὲ οἶμαι εἰδέναι.

«Κανείς από τους δυο μας δεν φαίνεται να
ξέρει κάτι καλό και χρήσιμο, αυτός όμως
νομίζει πως γνωρίζει, χωρίς να γνωρίζει, ενώ
εγώ καθώς δεν γνωρίζω, δεν νομίζω ότι
γνωρίζω. Φαίνεται λοιπόν πως είμαι λίγο πιο
σοφός από αυτόν, γιατί δεν νομίζω ότι
γνωρίζω αυτά που δεν γνωρίζω.»
(Πλάτων, Απολογία Σωκράτους 21d.3-7)

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ

πάντα γὰρ ἐνδέχεται καὶ
ἄλλως ἔχειν
«Όλα τα πράγματα μπορεί
να είναι και αλλιώς.»

(Ηθικά Νικομάχεια VI 1140a.35)

Οι Πυρρώνειοι

- Παντὶ λόγῳ φωνὴ καὶ αὐτὴ συνάγει τὴν ἐποχὴν: τῶν μὲν γὰρ πραγμάτων διαφωνούντων, τῶν δὲ λόγων ἰσοσθενούντων ἀγνοσία τῆς ἀληθείας ἐπακολουθεῖ
- «Κάθε λόγος/θέση οδηγεί στην επιφύλαξη [αναστολή τοποθέτησης]. Η αντιφατικότητα των πραγμάτων και η ἴση δύναμη των επιχειρημάτων οδηγεί σε ἀγνοσία της ἀλήθειας»
(Διογένης Λαέρτιος 9.76.6-8)
- τῷ βεβαίως καὶ πεπεισμένως διεγγνωμένῳ ἐπακολουθεῖν ἄτην
- «Ὅσα μας εἶναι ἐγγυημένα ὡς βέβαια καὶ σίγουρα συνοδεύει σύγχυση/ταραχή.» (Διογένης Λαέρτιος 9.71.5-6)
- «οἷα γὰρ φαίνεται τα πράγματα, μὴ τοιαῦτα εἶναι ἐν τῇ φύσει, ἀλλὰ μόνον φαίνεσθαι.»
- «διότι τα πράγματα δὲν εἶναι στὴν πραγματικότητα ὅπως φαίνονται, ἀλλὰ μόνον φαίνονται ὅτι εἶναι ἔτσι»
(Διογένης Λαέρτιος 9.78)

Νεύτων (176)

- «Μοιάζουμε σαν τα παιδιά που παίζουμε στην ακροθαλασσιά και χαίρονται να ανακαλύπτουν ένα βότσαλο πιο λείο από τα άλλα, ένα κοχύλι ιδιαίτερα ωραίο, ενώ μπροστά τους απλώνεται απαραβίαστος ο μεγάλος ωκεανός της αλήθειας»

Επίλογος

- Η «σκέψις», η σκεπτική προσέγγιση βοηθά τον άνθρωπο:
 - Να προσεγγίσει την ευδαιμονία μέσω της αταραξίας. Απαλλασσόμενη η ψυχή από τις ψευδείς δοξασίες και αποκτώντας την επίγνωση ότι ο αισθητός κόσμος είναι ένα απλό «φαινόμενο», συνηθίζει να μη συγκινείται από όσα συμβαίνουν μέσα σε αυτόν.
 - Να αντιμετωπίσει τον δογματισμό κάθε είδους
 - ✦ Στον κοινωνικό και πολιτικό βίο (εξωγενή δόγματα)
 - ✦ Στις αρχές και πεποιθήσεις που έχουν εγκατασταθεί με έναν δογματικό τρόπο μέσα του (ενδογενή δόγματα)